

November 22-24, 2018 Antalya
2014 Global Order Book
www.asbas.com.tr, 02.10.2018.

Congress Book

Ўзбек ва инглиз тилларида тақлид сўзлар прагматик таҳлили

Ғаниева Гулчехра Эгамбердиевна¹

Abstract

The article analyzes the division of Onomatopoeia as a separate part of speech, lexical and semantic features, communicative-pragmatic characteristics, their derivations; general study of imitative words in the Uzbek and English linguistics; pragmatically, semantic, syntactic peculiarities; capacities to build new words, a role in a sentence, the ways to combine with other members of the sentence.

Keywords: Imitative words, phenomenon, onomatopoeia, sound, morphological, pragmatically.

Аннотация

Тил бирликларининг нутқ эгасининг коммуникатив мақсади асосида прагматик вазифа бажаришга йўналтирилиши тақлид сўзларда ёрқин кузатилади. Биз кундалик ҳаётимизда турли-туман товушларни эшитамиз. Барглarning шитирлаши, кушларнинг чуғур-чуғури, ва ҳоказолар...

Таянч сўзлар: тақлид сўзлар, товуш, коммуникатив мақсад, прагматика.

Аннотация

Звукоподражательные слова- это особая группа слов, передающих различные звуки живой и неживой природы. Ранее они изучались наряду с междометиями и модальными словами, однако звукоподражательные слова в узбекском и английском языках значительно отличаются. Различия идут и по семантическому объему, и по морфологическому основу.

Ключевые слова: Звукоподражание, звуки, имитация, прагматика

¹ Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети, Хорижий, филология факультети, “Қиёсий тилшунослик” кафедраси ўқитувчиси, gulidil425@gmail.com

Til birliklarining nutq egasi maqsadi bilan bog'liq holda pragmatik xususiyat kasb etishi maxsus nutqiy qo'llanish, kontekstni taqozo etadi. Nutqiy vaziyat va kontekst asosida til birligiga yuklatilgan pragmatik vazifaga aniqlik kiritiladi.

Til birliklarining nutq egasining kommunikativ maqsadi asosida pragmatik vazifa bajarishga yo'naltirilishi, ayniqsa, modal va undov va taqlid so'zlarda yorqin tarzda kuzatiladi. Biz kundalik hayotimizda turli-tuman tovushlarni eshitamiz. Barglarning shitirlashi, qushlarning chug'ur-chug'uri, suvning shildirashi va shaloplashi..., motorlarning guvillashi, g'ildiraklarning g'ijillashi, gudoklar tovushi, qo'ng'iroqlar jiringi. Odamlarning ovozlari, qadam tovushlari, idish-tovoqlarning jarang-jurungi... Eng sokin va eng kimsasiz joylarda xam qulog'imiz har doim tovushlarni ilg'aydi, chunki hamma joyda nimadir harakatlanadi, uriladi, tebranib turadi... Shuning uchun bo'lsa kerak, qadimdan insoniyat tabiat tovushlarini nutqda aks ettiruvchi birliklar, ya'ni, taqlidiy so'zlarga qiziqqan. Taqlidiy so'zlar haqidagi ta'limotni qadimgi Yunonistonda er.av IV-III asrlarda stoiklar oqimiga mansub faylasuflar yaratgan bo'lib, tovushga taqlid qilib so'zlashni – onomatopiya nazariyasi deb atashgan. Ularning ushbu nazariyani yaratishdan ko'zlagan maqsadlari shundan iboratki, stoiklar so'zlarning etimologiyasini izohlash uchun «birlamchi so'zlar»ni aniqlashga harakat qildilar. Bunday birlamchi so'zlar, ularning fikricha, tovushlar simvolikasi yoki tovushga taqlid qilish, ya'ni, «yashmesis» bo'lib, ayrim tovushlarga qandaydir ma'no berishga asoslangan edi. Stoiklarning tovushga taqlid nazariyasining tarafdorlari XX asrda ham mavjud bo'lgan. Bularga nemis faylasufi va matematigi G.V.Leybnits va rus olimi N.I.Ashmarinlarni misol keltirishimiz mumkin. Shunisi diqqatga sazovorki, bugungi kunda ham taqlidiy so'zlar ko'pgina tillarda onomatopiya va mimemalar deb ataladi, shu jumladan ingliz va o'zbek tillarida xam. O'zbek va ingliz tillaridagi matnlar tahlilidan ma'lum bo'ladiki, taqlid so'zlarning so'zlovchi sub'ektiv munosabatini ham aks ettirishi ularni pragmatik aspektda tadqiq etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. D.Lutfullaeva va L.Boboxonovlar o'zbek tilidagi ayrim taqlid so'zlarning pragmatik xususiyatini tekshirib, ularning quyidagi vaziyatlarda pragmatik vazifa bajarishini qayd etishadi: «... o'zbek tilida taqlid so'zlar: a) deyktik (ishoraviy) xususiyati asosida nutqda pragmatik vazifa bajaradi; b) nutq sub'ektining voqyelikka baho munosabatini ifoda etganda pragmatik vazifa bajaradi; v) nutqiy muloqat jarayonida nutq sub'ektining kommunikativ niyatiga bog'liq holda yashirin propozitsiyaga ishora qilish vazifasi yuklatilganda pragmatik vazifa bajaradi». O'zbek tilida taqlidiy so'zlar so'z turkumlaridan biri bo'lib, morfologiyada o'rganilsa, ingliz tilida taqlidiy so'zlar leksikologiyaning so'z yasash qismidagi tadqiq ob'ekti xisoblanadi. Nazariy adabiyotlarda tovushga taqlid so'zlar ma'nosining ekstralingvistik faktorlik dahldorligi, ya'ni tilshunoslikdan tashqarida bo'lgan realikka taalluqli ekanligi, tilda ma'lum zarurat asosida kelib chiqqanligi qayd etilgan.

Ingliz va o'zbek tillarida bunday so'zlar turlicha nomlar bilan ataladi. O'zbek tilida ular mimemalar yoki taqlidlar deb atalsa ingliz tilida onomatopiya, ehoizm (O.Esperson tomonidan kiritilgan atamalar, tovushga taqlid so'zlar (sound imitation words) deb nomlanadi. Tovushga taqlid deganda, so'zlarning turli ta'sirlar ostida o'zi chiqargan tovush orqali nomlanishi tushuniladi. Lekin tovushga taqlid so'zlar, real tovushlarni to'g'ridan-to'g'ri til qonuniyatlariga bo'ysunmagan holda ifoda etadi degan fikr ham mavjud bo'lib, bizning mazkur fikrga qo'shilishimiz qiyin, chunki tabiatda bir xil bo'lgan tovushlar har xil tillarda turlicha aks ettirilib ifodalanadi. Masalan, buni quyidagi jadvalda yaqqol ko'rish mumkin.

сўзлар	инглиз	рус	ўзбек	немис
Ит	Bark, howl	Лаять, выть	Вовулламок	Bellen
Хўроз	Cock-a-doodle-	Ку-ка-ре-ку	Кук-кукур-кур	Ki-ke-ri-ke
Ўрдак	do	Крякать	Гак-гак	Schnattern
Бақа	Quack	Квакать	Вак-вак	Quaken
Сув	Croak	Журчанье	Шилдираш	Das murmen
Юлдуз	Bubble	Сверкать	Ялт-ялт	Blitzen
Кўнғирок	Glitter	Динь-динь	Жиринг	Klingeln
Илон	Jingle	Щипеть	Виш-виш	Zischen
	Hiss			

Jadvalda ko'rinib turibdiki, ingliz tilida xudi rus, o'zbek va nemis tillaridagi kabi taqlid so'zlar shu tildagi fonetik xususiyatlarni aks ettirgan kombinatsiya yo'li bilan birikadi. Taqlidiy so'zlarning har ikkala tildagi ma'nosiga ko'ra turlariga keladigan bo'lsak, ingliz tilida taqlid so'zlar ma'nosiga ko'ra 5 turga ajratiladi.

1. Harakatni ifodalovchi tovushlarga taqlidlar: *bang, bump, crash, smack, clop, hum, dash.*

2. Odamlarning bir-biri bilan gaplashgan (suhbatlashgan)da chiqaradigan tovushlarga taqlid so'zlar: *babble, whine, giggle, grun, whisper, chatter, grumble, mitter, titter*

3. Hayvon, parranda va hasharotlarning tovushlariga taqlid so'zlar: *huzz, roar, moo, neigh, crook, crow, cackle, howl, purr*

4. Metall buyumlarning tovushiga taqlid so'zlar: *clink, clank, ding, jingle, tinkle, shriek*

5. Suv tovushiga taqlid so'zlar: *booble, gush, gurgle, splash, flush.*

Masalan :

water plops into pond

splash-splash downhill

warbling magpies in tree

trilling, melodic thrill

whoosh, passing breeze

flags flutter and flap

frog croaks, bird whistles

babbling bubbles from tap

O'zbek tilida esa taqlid so'zlar ma'nosiga ko'ra ikkiga bo'linadi:

1) tovushga taqlid so'zlar

2) obraz (holat, tasvirga) taqlid so'zlar

Tovushga taqlid so'zlar eshitish bilan, obrazga taqlid so'zlar ko'rish bilan aloqador, ya'ni tovushga taqlid so'zni eshitish mumkin (guv-guv, gumbur-gumbur).

Obrazga oid mimema (lip–lip,yalt–yult)ni esa faqat ko’rish mumkin. Ammo o’z navbatida tovushga taqlid so’zlar bir necha turlarga bo’linadi:

1. Insonning turli holati va kayfiyati tufayli sodir bo’ladigan tovushlarga taqlid so’zlar: xa–xa, xi–xi, inga–inga, pix–pix kabilar.

2. Hayvon, qush va hasharotlar chiqargan tovushlarga taqlid so’zlar: vov, mumu, ma–a, miyov–miyov, vish–vish, kag–kag, viz–viz kabilar

3. Tabiat tovushlariga taqlid so’zlar: gumbur–tumbur, jangur–jungur,tak–tak, tars–turs, shildir–shildir(shaldir–shuldur), taraq–turuq kabilar.

Ko’rinib turibdiki, o’zbek tilidagi tovushga taqlid so’zlarning turlari ingliz tilidagi mimemalarning turlariga yaqin. Chunki har ikkala tilda inson chiqaradigan tovushlarga, hayvon, parranda va hasharotlar ovozlari taqlidlar bir xil bo’lib, bir xil turlarga kiritilgan. Ingliz tilidagi metallardan yasalgan narsalar, hamda suv tovushlariga taqlid so’zlar o’zbek tilida umumlashtirilib, tabiat tovushlari nomiga taqlid so’zlar deb atalgan.

O’zbek tilida obrazga taqlid so’zlar ham bir nechta kichik guruhlarga bo’linadi.

1. Harakat va uning xarakteristikasini bildiruvchi obrazga taqlid so’zlar. Lop, lik–lik, lapang–lapang kabilar.

2.Kishi va narsa–buyumlarning holatini, ya’ni tashqi ko’rinishining tasvirini ifodalovchi obrazli mimemalar: dong (qotdi), xang–mang (bo’ldi), lang (ochiq), hil–hil (pishdi).

3. Yorug’lik tasvirini ifodalovchi taqlid so’zlar: jivir–jivir, yarq, milt–milt, yilt, lip. Ingliz tilining o’ziga xosligi shundaki, unda obrazga taqlid so’zlar mavjud emas.

Lekin ingliz tilida sparkle, glitter, flash, blaze, glimmer kabi so’zlar mavjud, shuning uchun ingliz tilidagi mimemalar bilan o’zbek tilidagi taqlidlarning ma’nosiga ko’ra turlarini ko’rib o’tgandan so’ng, yuqoridagi so’zlarni shartli ravishda obrazga taqlid so’zlarga kiritsak bo’ladi. Chunki ular yorug’lik ko’rinishiga taqlid so’zlar bulib, ularni faqat ko’z bilan ko’rish mumkin.

Xullas, ingliz va o’zbek tillaridagi taqlid so’zlarni o’zaro qiyoslash shuni ko’rsatdiki, mazkur tillarda taqlidlar (garchi turli nomlar bilan yuritilsa ham) mavjud bo’lib, ular turlicha tasnif qilinadi. Ayrim bir taqlidlar esa alohida olingan tillardagina mavjuddir. O’zbek tilida holatga taqlidning yuzga yaqin turlari farqlansa, ingliz tilida mazkur holat kuzatilmaydi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro‘Yxati

- Arutyunova N.D. Tipi yazikovix znacheniy. Otsenka. Sobitie. Fakt. – M., 1988.
- Arutyunova N.D., Paducheva ye.V. Istoki, prorblemi i kategorii pragmatiki / Novoe v zarubejnoj lingvistiki. Vip. XU1. – M., 1986. – S. 3–42.
- Baranov A.G. Funkcionalno–pragmaticheskaya koncepsiya teksta. – Rostov na Donu, 1993.
- Belyaeva I. V. Pragmaticheskoe soderjanie kolichestvennoy otsenki: Diss. ... kand. filol. nauk. – Rostov na Donu, 2005.
- Bogdanov V.V. Lingvisticheskaya pragmatika i yee prikladnye aspekty// Prikladnoe yazykoznanie. Spb.: Izd–vo SPbGU, 1996. – s. 268–276.
- Boldyrev N.N. Kognitivnaya semantika. Tambov: Izd–vo TGU im. Derjavina G.R., 2000. – 110 s. .
- Volek B. Tipologiya emotivnyx znakov // Yazyk i emotsii / Otv. red. V.I. Shaxovskiy. Volgograd: Peremena, 1995.– s. 15–24.
- Jelvis V.I. Emotivnyy aspekt rechi. Psixolingvisticheskaya interpretatsiya rechevogo vozdeystviya. Yaroslavl: Izd–vo Yaroslavl, ped. in–ta, 1990.–81 s.